

Marlena Wyskok¹, Tomasz Jurek²

¹ Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu

² Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wlkp. AWF w Poznaniu

ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE NIEMIECKIEGO ZWIĄZKU GIMNASTYCZNEGO W POLSCE W LATACH 1921–1939

Cel badań. Celem badań było ukazanie założeń programowych Niemieckiego Związku Gimnastycznego w Polsce (Deutsche Turnerschaft in Polen) w latach 1921–1939 na podstawie kwerendy materiałów archiwalnych, prasy turnerskiej oraz literatury przedmiotu polskiej i niemieckiej. **Materiał i metody.** Materiał badawczy stanowiły źródła zdeponowane w archiwach niemieckich i polskich oraz prasa turnerska z okresu międzywojennego (zwłaszcza organ DTP „Mitteilungen der Deutschen Turnerschaft in Polen”). W przeprowadzonych badaniach została wykorzystana metoda analizy źródeł historycznych, indukcji, dedukcji, syntezy, a także metoda porównawcza. **Wyniki.** Niemiecki Związek Gimnastyczny w Polsce działał na terenie II Rzeczypospolitej w latach 1921–1939. Była to największa organizacja zajmująca się kulturą fizyczną wśród ludności niemieckiej w Polsce, licząca ponad 6 tys. członków. Związek czerpał z ponad 100-letniej tradycji niemieckiego turnerstwa, zapoczątkowanego przez Fryderyka L. Jahna. Celem działalności było podtrzymanie tradycji patriotycznych, tożsamości narodowej oraz ścisła współpraca z Niemieckim Związkiem Gimnastycznym (Deutsche Turnerschaft). W okresie Republiki Weimarskiej towarzystwa gimnastyczne, zgodnie z profilem polityki rządowej, stały się bardziej ruchem gimnastyczno-nacjonalistycznym, co wynikało z niekorzystnych dla Niemiec postanowień traktatu wersalskiego. Wraz z dojściem Adolfa Hitlera do władzy niemieckie turnerstwo stało się ważną dziedziną działalności państwa na trzech podstawowych płaszczyznach: propagandy nordyckiej wyższości rasy, sterowania nastrojami społeczeństw oraz przygotowania fizycznego Niemców, zwłaszcza młodzieży, do szeroko pojętej służby krajowi. **Wnioski.** Niemiecki Związek Gimnastyczny w Polsce działał w latach 1921–1939 na bazie wzorców Republiki Weimarskiej i III Rzeszy. Ważną rolę w realizacji programu DTP odgrywała wydawana w Polsce i Niemczech prasa turnerska.

Słowa kluczowe: Niemiecki Związek Gimnastyczny, turnerstwo, okres międzywojenny

WPROWADZENIE

Spśród wszystkich mniejszości narodowych zamieszkujących II Rzeczypospolitą badania nad ludnością niemiecką mają znaczący zasięg w dotychczasowej eksploracji naukowej, lecz skromny w zakresie kultury fizycznej. Pierwsze, jednak w niewielkim stopniu oparte na badaniu naukowym, publikacje na temat niemieckiej mniejszości narodowej w Polsce okresu międzywojennego ukazały się w latach 50. XX w. w Niemczech

Praca wpłynęła do Redakcji: 27.06.2018

Zaakceptowano do druku: 11.08.2018

Adres do korespondencji: Tomasz Jurek, Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wlkp. AWF w Poznaniu, ul. Estkowskiego 13, 66-400 Gorzów Wielkopolski, e-mail: t.jurek@awf-gorzow.edu.pl

Jak cytować:

Wyskok, M., Jurek, T. (2018). Założenia programowe Niemieckiego Związku Gimnastycznego w Polsce w latach 1921–1939. *Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu*, 63, 151–166.

Zachodnich (Bierschenk, 1954; Heike 1955; Nasarski 1957). W latach 70. pojawiły się dwie kolejne prace autorów niemieckich na temat patologii życia sportowego w XIX i XX w. w Niemczech i wpływu kultury fizycznej na mniejszość niemiecką w Polsce (Kaden i Westphal, 1972; Schute, 1987). Na początku lat 90. opublikowano dwie wartościowe prace dotyczące sportowej polityki III Rzeszy, jej stosunku do Polski i mniejszości niemieckiej na ziemiach polskich (Teichler, 1991) oraz rozwoju kultury fizycznej na tzw. niemieckich kresach wschodnich (Ueberhorst, 1992).

Pierwsza praca w Polsce, wspominająca jedynie o działalności turnersko-sportowej mniejszości niemieckiej, ukazała się dopiero u schyłku lat 60. (Potocki, 1969). Zdecydowanie nowatorskie w tej kwestii okazało się dzieło Hausera (1981) traktujące o mniejszości niemieckiej na Pomorzu, poruszające po raz pierwszy szerzej kwestie kultury fizycznej. W latach 70. pojawiły się pionierskie publikacje omawiające niemiecki system gimnastyczny (Ziółkowska, 1971) i wszelkie aspekty rozwoju kultury fizycznej w III Rzeszy (Piotrowski, 1971; Wolny, 1973). W kolejnym dziesięcioleciu wydano interesujące prace Gaja (1985, 1986). Do pogłębienia wiedzy na ten temat przysłużyły się także publikacje Rechowicza (1997), Greinera i Kaczmarka (1995), Steuera (1997) oraz praca doktorska Karugi (1983).

Na tym tle zdecydowanie najważniejszą i najobszerniejszą pracą, opartą na pełnej bazie źródłowej (zarówno na zasobach źródłowych pochodzenia polskiego, jak i niemieckiego), poświęconą kulturze fizycznej mniejszości niemieckiej w Polsce w okresie międzywojennym jest publikacja Jurka (2002)¹. Wymienione pozycje literatury przedmiotu dowodzą, iż kultura fizyczna mniejszości niemieckiej w Polsce jest zagadnieniem w ogólnym ujęciu dość dobrze zbadanym, brak natomiast badań szczegółowych dogłębnie analizujących konkretne obszary kultury fizycznej mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej, w tym zwłaszcza z istotnej perspektywy uwarunkowań politycznych i społeczno-ekonomicznych².

CEL BADAŃ

Celem badań było ukazanie założeń programowych Niemieckiego Związku Gimnastycznego w Polsce (Deutsche Turnerschaft in Polen, DTP) w latach 1921–1939 na podstawie kwerendy materiałów archiwalnych, prasy turnerskiej oraz literatury przedmiotu polskiej i niemieckiej. Wsunięto następujące problemy badawcze:

1. Określenie założeń programowych Niemieckiego Związku Gimnastycznego w II Rzeczypospolitej z podziałem na okres Republiki Weimarskiej i III Rzeszy.
2. Znaczenie tradycji turnerskich w działalności niemieckiego ruchu turnerskiego w II Rzeczypospolitej.

¹ Monografia traktuje o znaczeniu niemieckiego sportu, turystyki i turnerstwa w procesie integracji ludności niemieckiej oraz o specyfice rozwoju kultury fizycznej wśród Niemców na poszczególnych terenach II Rzeczypospolitej.

² W 2002 r. Olga Kniaziewicz-Jaeger rozpoczęła przygotowywanie pracy doktorskiej *Niemiecki Związek Gimnastyczny w Polsce w latach 1918–1939* pod kierunkiem prof. Tomasza Jurka w Instytucie Kultury Fizycznej ZWKF w Gorzowie Wlkp. AWF w Poznaniu, jednakże ze względu na sytuację życiową zmuszona była we wstępnej fazie przerwać podjęte badania.

MATERIAŁ I METODY

Materiał badawczy stanowiły źródła zdeponowane w archiwach niemieckich i polskich oraz prasa turnerska z okresu międzywojennego, zwłaszcza organ DTP „Mitteilungen der Deutschen Turnerschaft in Polen”, przechowywany w Bibliotece Narodowej w Lipsku. Autorzy wykorzystali również literaturę niemiecką i polską dotyczącą podjętego tematu.

W przeprowadzonych analizach została zastosowana metoda badawcza analizy źródeł historycznych, indukcji, dedukcji, syntezy, a także metoda porównawcza.

WYNIKI

Zgodnie ze statutem DTP, uchwalonym w lipcu 1925 r. w Bielsku, celem Związku było wspieranie w jak najszerszym zakresie niemieckiego turnerstwa oraz wszystkich innych rodzajów aktywności fizycznej. Turnerstwo określono jako środek cielesnego, duchowego, moralnego i narodowego wzmocnienia, z wyłączeniem wszelkich dążeń o charakterze politycznym (*Mitteilungen der Deutschen Turnerschaft in Polen [MDTP]*, 1926, nr 9, s. 1). W rzeczywistości DTP wprowadzić realizował cel wymieniony w statucie, jednakże w niektórych wypadkach jego interpretacja wydawała się wykraczać poza tradycyjne rozumienie zapisanych słów. Owa nadinterpretacja wynikała z realizowania poprzez turnerstwo ukrytych celów politycznych.

Stosunki polsko-niemieckie w okresie Republiki Weimarskiej kształtowały się nie najlepiej, a czasami wręcz krytycznie. Pośród wielu spornych kwestii, głównie granicznych, politycznych i gospodarczych, znalazła się także sprawa mniejszości niemieckiej. Wywoływała ona wiele kontrowersji, ponieważ Republika Weimarska wykorzystywała ten aspekt w swojej polityce rewizjonistycznej i ogólnej propagandzie antypolskiej, co w podobny sposób czyniła również II Rzeczpospolita wobec diaspory polskiej w Niemczech. Można więc stwierdzić, że mniejszości narodowe obu państw, szczególnie ludność niemiecka w Polsce, stały się instrumentem politycznym, a ich podmiotowość została zepchnięta na dalszy plan (Kotowski, 2002, s. 171–172).

Początkowo oficjalne kierownictwo nad sprawami związanymi z Niemcami mieszkającymi na obczyźnie sprawowało głównie Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Republiki Weimarskiej. W kwietniu 1921 r. na posiedzeniu w Reichstagu, na którym zgromadzili się przedstawiciele ministerstw i organizacji prywatnych zaangażowani w życie mniejszości niemieckiej, zdecydowano o podporządkowaniu konkretnych grup ludności niemieckiej ochronie i wsparciu finansowym różnych organizacji i poszczególnych instytucji państwowych. Według tego podziału obszar nr 2, obejmujący tereny utracone na mocy traktatu wersalskiego i objęte plebiscytem, czyli z obszaru Polski, powierzono Fundacji Niemieckiej (Gentzen, 1961; Gębołyś, 2007, s. 26–30; Kotowski, 2002, s. 70–71)³ podlegającej Ministerstwu Spraw Zagranicznych.

³ Fundacja Niemiecka (Deutsche Stiftung) – prywatna, choć w rzeczywistości państwowa instytucja powołana w 1920 r. w celu udzielania finansowego i politycznego wsparcia Niemcom na obczyźnie. Oprócz przekazywania mniejszości niemieckiej środków finansowych zajmowała się także gromadzeniem informacji na jej temat w Polsce oraz koordynacją kontaktów z różnymi organizacjami wspierającymi Niemców zagranicznych.

W samym resorcie spraw zagranicznych faktyczne przywództwo w kierowaniu niemiecką grupą narodową w Polsce sprawował Referat „Polska” w Wydziale Politycznym IV (Kotowski, 2002, s. 177–178).

Zasadnicze zadanie Republiki Weimarskiej w stosunku do Niemców mieszkających w Polsce polegało na zapewnieniu finansowania ich organizacji, co stanowiło najważniejszy warunek ich przetrwania i było jednocześnie oczywistym sposobem zapewnienia sobie kontroli państwa niemieckiego nad ich funkcjonowaniem. Swoisty protektorat ojczyzny nad aktywnością fizyczną Niemców na obczyźnie, a zwłaszcza nad popularnym ruchem turnerskim, miał swoje uzasadnienie w wieloaspektowym znaczeniu, jakie przypisywano kulturze fizycznej, co w konsekwencji rzutowało na realizację konkretnych założeń programowych w ramach działalności organizacji kultury fizycznej (Kotowski, 2002, s. 178).

Pierwszym oczywistym aspektem, który podkreślał znaczenie kultury fizycznej, była sama aktywność fizyczna, której rola w ogólnym wychowaniu człowieka i obywatela stawała się coraz bardziej znacząca na początku XX w., zwłaszcza po wyniszczającej I wojnie światowej. Zwrócono wówczas uwagę, że sport i wychowanie fizyczne mogą być ważnym lekarstwem w walce z wyczerpaniem fizycznym i osłabieniem moralnym społeczeństwa. Ponadto wobec coraz bardziej postępującej industrializacji, różne formy kultury fizycznej miały przeciwdziałać zagrożeniom wynikającym z procesu uprzemysłowienia społeczeństw oraz zaspokajając podstawowe aspiracje kulturowe mas ludności. Aktywność fizyczna była zatem cenna dla turnerów w Polsce początkowo ze względu na swój potencjał zdrowotny. Stąd też zalecenie dbania i szacunku o ciało stanowiło ważny punkt w programie działalności DTP (Lipoński, 2012, s. 517–520).

Inną ważną sferą życia państwa niemieckiego, którą również kształtowano poprzez kulturę fizyczną, była sfera wychowawcza. Sami turnerzy podkreślali, że tym, do czego szczególnie dążyli, było uczestnictwo w wychowaniu obywateli (*MDTP*, 1927, nr 10, s. 2–3; Schwarze, 1930). Niejednokrotnie w prasie turnerskiej, także tej w Polsce okresu międzywojennego, pisano o zaletach aktywności fizycznej nie tylko z perspektywy fizjologicznej. Aktywność fizyczna turnerów była traktowana jako doskonały środek prowadzący do harmonijnego i wszechstronnego rozwoju osobowości zarówno w sferze cielesnej, jak i duchowej oraz umysłowej. Te zalety aktywności turnerskiej stanowiły podstawę do traktowania jej przez państwo niemieckie jako ważny środek wychowawczy obywateli, także tych mieszkających za granicą (*MDTP*, 1929, nr 5, s. 43–46). W podsumowaniu jednego z artykułów w organie prasowym polskich turnerów zostało powiedziane do kobiet-turnerek wprost, jak ważna jest wychowawcza rola ruchu turnerskiego: „To staranie się o kształtowanie osobowości poprzez uprawianie ćwiczeń fizycznych jest waszym obowiązkiem”⁴ (*MDTP*, 1929, nr 5, s. 46).

Jednym z najważniejszych aspektów, które wpływały na znaczenie kultury fizycznej, a przede wszystkim turnerstwa w życiu mniejszości niemieckiej, była ich rola w formowaniu postaw narodo-patriotycznych. Kształtowanie właściwego stosunku do ojczyzny stało się podstawowym punktem działania towarzystw gimnastycznych w ramach DTP. To właśnie Friedrich Ludwig Jahn (1778–1852), pomysłodawca turnerskiego systemu gimnastycznego (nazywano go nawet *Turnvater*, czyli ojciec turnerstwa), w odpowiednich ćwiczeniach fizycznych dostrzegł szansę nie tylko poprawy kondycji swojego narodu, ale zwłaszcza możliwość wzbudzenia świadomości narodowej, patriotyzmu i w konse-

⁴ Cytowania z publikacji niemieckojęzycznych w tłumaczeniu autorskim.

kwencji odrodzenia narodowego. Był on przekonany, że sprawność fizyczna potrzebna przede wszystkim w wojsku, ale służąca także duchowemu rozwojowi będzie szczególnie przydatna w procesie integracji narodowej (Lipoński, 2012, s. 358). Idee Jahna tym bardziej zyskały na znaczeniu, kiedy po kilku latach niewola napoleońska dobiegła końca, a Prusy wyszły z wojny zwycięsko (John, 1976).

W rezultacie turnerstwo stało się ruchem gimnastyczno-nacjonalistycznym, który po negatywnych dla Niemiec decyzjach traktatu wersalskiego ponownie zyskał na znaczeniu. Było ono przykładem ruchu jednoczącego Niemców w dążeniu do odzyskania utraconych „niesprawiedliwie” dawnych ziem Cesarstwa Niemieckiego (Moeller van den Bruck, 1933, s. 187)⁵. Towarzystwa gimnastyczne, zgodnie z profilem polityki rządowej, propagowały rewizjonizm i działania torujące drogę do odzyskania utraconych ziem. Modne stało się wówczas hasło nawołujące do powrotu do idei Jahna: „Powrót do Jahna – nie ma lepszego wyjścia” (Jurek, 2002, s. 105). Znaczenie ruchu turnerskiego w pracy narodowo-patriotycznej ceniono niezwykle wysoko. Rocznik Niemieckiego Związku Gimnastycznego (Deutsche Turnerschaft, DT) w 1930 r. podaje: „Niemieckie towarzystwa gimnastyczne za granicą są centralnym punktem niemieckiego życia narodowego i wsparciem w zachowaniu niemieckiego języka i kultury” (*Jahrbuch der Turnkunst [JT]*, 1930, s. 201). W ruchu gimnastycznym Niemcy zagraniczni mieli znaleźć źródło siły fizycznej i rozwoju narodowego po to, aby w odpowiednim momencie obydwie obszary turnerskiej pracy przyczyniły się do odzyskania przedwojennych granic (*JT*, 1929, s. 212).

Równie istotnym aspektem, który wpływał na znaczenie turnerstwa w okresie Republiki Weimarskiej, była jego rola militarna. W wyniku decyzji traktatu wersalskiego po I wojnie światowej na przegrane Niemcy nałożono liczne klauzule wojskowe, ograniczające siłę ich armii (Krüger i Langenfeld, 2010, s. 205–210; Streisand, 1968, s. 43–46)⁶. Niemcy otwarcie wyrażali swoje negatywne opinie na temat decyzji podjętych przez zwycięskie państwa Ententy po zakończeniu wojny. Jednym z przykładów żywej nienawiści wobec wersalskich ustaleń, wpływającej z pewnością na działania reakcyjne, był wymowny apel turnerów z Bydgoszczy opublikowany w organie prasowym DT „Deutsche Turn-Zeitung” w 1919 r.: „Całe niemieckie turnerstwo, jak również wszystkie wioślarские i sportowe towarzystwa z około 1500 członkami z Bydgoszczy i okolic wznoszą zdecydowany sprzeciw wobec ustalonego pokoju narzuconego siłą, podyktowanego z nienawiści naszych wrogów. Ten pokój jest w każdym aspekcie naruszeniem prawa i dlatego z naszej strony nie do przyjęcia. Stoimy za rządem, skłonni was wspierać, ale także w zaufaniu, że wy nas w szczególnie zagrożonym okręgu, naszego istnienia i autonomii będziecie bronić, to znaczy, chcemy pozostać w Niemczech. Gdy rząd wezwie nas, jesteśmy do wszystkiego gotowi!” (*Deutsche Turn-Zeitung [DTZ]*, 1919, nr 29, s. 273).

Decyzje mocarstw z Wersalu skutkowały m.in. tym, że państwo niemieckie, poza zmniejszeniem sił zbrojnych do 100 tys. żołnierzy, nie mogło dysponować rezerwami,

⁵ Cesarstwo Niemieckie, istniejące w latach 1871–1918, nazywane jest także II Rzeszą Niemiecką, dla odróżnienia od I Rzeszy (Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego), funkcjonującej w latach 962–1806 i III Rzeszy z lat 1933–1945.

⁶ Na mocy traktatu wersalskiego podpisanego przez pokonane Niemcy 28 czerwca 1919 r. ograniczono ich siły wojskowe w następujący sposób: rozwiązano sztab generalny, zniesiono powszechny obowiązek służby wojskowej, ustalono maksymalną liczebność armii na 100 tys. zawodowych żołnierzy wojsk lądowych i 15 tys. zawodowych żołnierzy marynarki wojennej, zabroniono posiadania samolotów wojskowych, broni ciężkiej i dużych okrętów wojennych.

z których w przyszłości mogłoby ponownie sformować silną armię. Skutkiem tego ćwiczenia fizyczne stały się najlepszym środkiem zastępczym w szkoleniu wojskowym, głównie młodzieży (Jurek, 2002, s. 103). Tym bardziej istotne w tym aspekcie wydały się ćwiczenia turnerskie, ze względu na potencjał narodowo-patriotyczny, jaki ze sobą niosły. Stąd też „ukryte” przygotowanie militarne w ramach ćwiczeń gimnastycznych stało się ważnym programowym punktem działania turnerów. Charakter ćwiczeń gimnastycznych strona polska niejednokrotnie określała jako paramilitarny, zwłaszcza popularne wśród nich ćwiczenia porządkowe, marsze czy tory przeszkód. W jednym z raportów policyjnych z połowy lat 20. pojawia się bezpośrednie stwierdzenie, określające organizacje gimnastyczne i sportowe mniejszości niemieckiej jako zamaskowane organizacje wojskowe (Komunikat Informacyjny Referatu Bezpieczeństwa Publicznego MSW, 1922, nr 4, s. 2; Archiwum Państwowe [AP] w Bydgoszczy, UW Pom, syg. 236, k. 119). Sam Theodor Lewald, jedna z najważniejszych osób w kształtowaniu charakteru kultury fizycznej Republiki Weimarskiej oraz członek Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego w latach 1924–1938, podkreślał rolę szeroko rozumianych ćwiczeń fizycznych jako zastępstwa dla służby wojskowej: „Podobnie jak podczas wojny trzeba było znaleźć zastępstwo dla brakujących surowców, tak potrzeba nam dzisiaj czegoś na miejsce szkolenia wojskowego. Najlepszym zastępstwem pod tym względem jest możliwie największe rozszerzanie uprawianych ćwiczeń fizycznych” (Jurek, 2002, s. 104).

Ze względu na doświadczenia I wojny światowej, a także jakość przygotowania żołnierzy angielskich i amerykańskich pochodzących ze społeczeństw, w których szczególnie popularna była dowolna aktywność fizyczna, w tym rodzący się sport, tym bardziej przekonująca stała się teoria o militarnym znaczeniu ćwiczeń fizycznych. Istotny pod tym względem był także fakt wykluczenia Niemiec z prestiżowego ruchu olimpijskiego, skutkujący brakiem reprezentacji tego kraju w igrzyskach olimpijskich w roku 1920 i 1924 (DTZ, 1928, nr 28, s. 230; Lipoński, 2012, s. 548; Mayer, 2000, s. 43–51). Choć w praktyce przygotowanie militarne rzeczywiście było ważnym aspektem działalności turnerów, także tych w Polsce, to jednak oficjalnie nie przedstawiano takich motywów działania towarzystw gimnastycznych, a wręcz zaprzeczano jakimkolwiek koneksjom z przygotowaniem wojskowym (MDTP, 1927, nr 6, s. 1–3)⁷. Na łamach prasy DT należy jednak dostrzec elementy świadczące o ukrytych motywach militarnych niemieckich turnerów w Polsce. Wielokrotnie pojawiają się tam stwierdzenia o drugorzędym znaczeniu zwycięstwa w różnych zawodach i przygotowaniach gimnastyków, w czasie których dominującą rolę odgrywa samo dążenie do bycia jak najlepszym i pokazanie siły swojego narodu. Zwycięstwo w zawodach gimnastycznych było dla zwycięzcy triumfem Niemiec, a dla pozostałych turnerów motywacją do dalszej pracy nad samodoskonaleniem i pełną gotowością do obrony. Nie bez znaczenia pozostawała dla działaczy trenowana w trakcie ćwiczeń i jednocześnie wyjątkowo przydatna w działaniach militarnych dyscyplina i umiejętność podporządkowywania się przełożonym. Efekty właściwej współpracy z przełożonymi i dyscypliny prezentowano szczególnie w czasie pokazów gimnastycznych podczas zjazdów na poszczególnych szczeblach Związku (np. lokalnych, okręgowych czy

⁷ W jednym z artykułów organu prasowego DTP redaktorzy wyrażali ubolewanie, że w II Rzeczypospolitej wychowanie fizyczne i przygotowanie wojskowe zostały podporządkowane Ministerstwu Spraw Wojskowych. Podkreślono, że młodzież powinna ćwiczyć i dbać o kulturę fizyczną ze względu na przekonanie o jej wartości we wszystkich dziedzinach życia, zwłaszcza zdrowia, a nie traktować ją jako środek do bycia dobrym żołnierzem.

ogólnopolskich) oraz z okazji świąt, np. Bożego Narodzenia, czy uroczystości jubileuszowych (*MDTP*, 1926, nr 11, s. 2–3).

W 1922 r. Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Weimarskiej wystosowało specjalne pismo do ambasad państw, na których terenie występowała mniejszość niemiecka, prezentujące profil polityki narodowościowej Niemiec. Według wskazań resortu i strategii całego rządu Republiki Weimarskiej podstawowym celem działalności wszystkich organizacji mniejszości niemieckiej powinno być pielęgnowanie niemieckości, przejawiające się w dbałości o niemiecką kulturę i tradycję, w których istotne miejsce zajmowała także kultura fizyczna na czele z ruchem turnerskim (Gębołyś, 2007, s. 23; Schute, 1987, s. 182–183). Wytyczne rządu wpisywały się bez problemu w podstawowe cele DT oraz cele zagranicznych związków turnerskich, w tym z Polski: „Już w statucie Niemieckiego Związku Gimnastycznego jasno przejawiają się podobieństwa w dążeniach, ponieważ ustęp 2 mówi: «Celem jest wspieranie niemieckiej gimnastyki jako środka cielesnego i moralnego wsparcia, jak również pielęgnowanie niemieckiej narodowości i patriotycznych poglądów». Także celem niemieckich zagranicznych kolonii jest moralne wsparcie ich członków i pielęgnowanie ich narodowości, aby mogli po niemiecku mówić, myśleć, czuć i działać” (*JT*, 1930, s. 200).

Wraz z dojściem do władzy nazistów niemiecki sport (w tym także turnerstwo) stał się ważną dziedziną działalności państwa na trzech podstawowych płaszczyznach: propagandy nordyckiej wyższości rasowej, sterowania nastrojami społeczeństwa oraz przygotowania fizycznego, zwłaszcza młodzieży, do szeroko pojętej służby, przede wszystkim wojskowej (Lipoński, 2012, s. 548). W tym samym roku po rezygnacji T. Lewalda ze stanowiska przewodniczącego Niemieckiego Komitetu Rzeszy ds. Ćwiczeń Cieleśnych funkcję kierowniczą w niemieckim sporcie objął oficer SA Hans von Tschammer und Osten. W 1934 r. stanął na czele Niemieckiego Związku ds. Wychowania Fizycznego, a od 1938 r. Narodowo-Socjalistycznego Związku Rzeszy ds. Wychowania Fizycznego – nowego urzędu, któremu podporządkowano wychowanie fizyczne oraz wszystkie organizacje związane z niemiecką kulturą fizyczną. Już 23 marca 1933 r. zarząd Niemieckiego Związku Gimnastycznego, na łamach swojego organu prasowego „*Deutsche Turn-Zeitung*” zapowiedział swoje poparcie dla nowego rządu i ideologii narodowo-socjalistycznej (Peiffer, 1976, s. 131–132). „Zarząd Niemieckiego Związku Gimnastycznego z całego serca powitał falę narodowego uniesienia, która obecnie przechodzi przez naród niemiecki [...] W tym duchu zarząd Niemieckiego Związku Gimnastycznego wzywa wszystkie towarzystwa Niemieckiego Związku Gimnastycznego, ażeby ze wszystkich sił stanęły do współpracy ku narodowemu wzniesieniu niemieckiego narodu i dyspozycji führerowi” (*MDTP*, 1933, nr 5, s. 48; Peiffer, 1976, s. 132). Po raz kolejny takie poparcie wobec nowej ideologii państwowej oraz rządu, a także gotowość współpracy z nim wyraził Związek w 1933 r. na łamach majowego numeru „*Deutsche Turn-Zeitung*”, wskazując przy tym na cztery wielkie zadania, które turnerzy, zgodnie z nazistowskim charakterem państwa, powinni realizować:

1. Wykluczenie wszystkich członków Niemieckiego Związku Gimnastycznego, którzy mają cokolwiek wspólnego z ideologią marksistowską.
2. Przyjęcie przepisów aryjskich, powodujących wykluczenie ludności żydowskiej z towarzystw gimnastycznych (z wyjątkiem Żydów, uczestników I wojny światowej).
3. Jak najszybsze wprowadzenie do programu ćwiczeń gimnastyki wojskowej.
4. Wprowadzenie na wszystkich poziomach Związku zasady wodzostwa, wiążącej się z hierarchiczną strukturą władzy i bezwzględnym posłuszeństwem przełożonemu (*DTZ*, 1933, nr 20, s. 378–379).

Z nazistowskiej perspektywy dotychczasowy cel działalności DT i związane z nim założenia programowe mogły pozostać bez zmian, a nawet doskonale wpisywały się w schemat założeń ideowych III Rzeszy. Jednakże w nowej rzeczywistości politycznej uwypuklono dodatkowo znaczenie pracy na rzecz wielkości państwa i narodu oraz znaczenie niemczyzny na wschodzie, a także zgodnie z procesem *Gleichschaltung* zaakcentowano potrzebę ujednoczenia ruchu turnersko-sportowego (Jurek, 2002, s. 112; Peiffer, 1988, s. 35–45). W państwie totalitarnym realizacja związkowych celów nabrała zdecydowanie szybszego tempa i przebiegała bez zważania na środki do ich realizacji. Ta zmiana perspektywy dotyczyła także niemieckich związków gimnastycznych działających poza granicami III Rzeszy.

O metodach i założeniach programowych zagranicznych turnerów oraz o ich użyteczności w polityce państwa niemieckiego mówiono bardziej dosadnie i otwarcie. Jeśli chodzi o Polskę, trzeba było działać aktywniej, ale nadal dyskretnie, zwłaszcza po zawarciu traktatu o nieagresji w styczniu 1934 r. między państwem polskim i niemieckim. Fakt ten jasno uzasadnił Breithaupt na łamach „Jahrbuch der Turnkunst” (1934, s. 19): „Polityka zagraniczna zmusza Niemiecki Związek Gimnastyczny do nieokazywania swojego zaangażowania w sposób zbyt jawny, gdyż nie nadszedł jeszcze czas na rozwinięcie skrzydeł przez turnerstwo. Czas ten jednak nadejdzie dzięki umiejętnej polityce zagranicznej naszego Führera, która ma na celu równouprawnienie całego niemieckiego narodu”.

Artykuł Breithaupta należy uznać za pierwszy tekst programowy dotyczący działalności niemieckich towarzystw gimnastycznych poza granicami III Rzeszy (Jurek, 2002, s. 114). Z drugiej strony autor podkreślał, że dzięki nowemu charakterowi polityki zagranicznej praca turnerska może być prowadzona szerzej niż dotychczas. Napisał: „Minęły już czasy, gdy zarzucano Niemieckiemu Związkowi Gimnastycznemu mieszanie się do polityki, bo byliśmy jedyną organizacją występującą publicznie w imieniu Niemców za granicą. [...] Teraz możemy to wszystko robić zupełnie oficjalnie i w pełnej świadomości, że przyczyniamy się do wspierania polityki zagranicznej. Wraz z rozkwitem naszych dążeń narodowościowych w Rzeszy inaczej należy dostrzegać cały kompleks problemów Niemców za granicą. W bliskiej współpracy z czynnikami rządowymi oraz prywatnymi, działającymi na rzecz niemczyzny poza Rzeszą, ruchowi gimnastycznemu przypada zadanie włączenia Niemieckiego Związku Gimnastycznego do pracy na tym obszarze” (*JT*, 1934, s. 18). Autor przedstawił trzy główne kierunki aktywności turnerów w Niemczech wobec ich ziomków za granicą:

- „1. Opieka nad niemieckimi towarzystwami gimnastycznymi za granicą w celu zjednoczenia ich w zagranicznym okręgu Niemieckiego Związku Gimnastycznego.
2. Uregulowanie wszystkich szczególnych spraw dotyczących terenów przygranicznych, o ile dotyczą one turnerstwa albo umożliwiają włączenie go w walkę na terenach przygranicznych.
3. Uregulowanie międzynarodowych stosunków, na tyle, na ile będą one mogły odpowiadać normom Niemieckiego Związku Gimnastycznego” (*JT*, 1934, s. 18).

Wszystkie te trzy zasady wyrażały więc z jednej strony dążenie do pełnego zjednoczenia towarzystw turnerskich za granicą w duchu narodowosocjalistycznego egalitaryzmu, a z drugiej egzemplifikowały zamiar maksymalnie bezpiecznego wykorzystania aktywności turnerskiej w polityce zagranicznej. Tym bardziej obiecująco zapowiadała się ta współpraca ze względu na dość szybkie i szerokie poparcie zagranicznych turnerów dla rządu Hitlera (*JT*, 1934, s. 18), w tym także poparcie i gwarancję lojalności DTP (Jurek,

2002, s. 118). Związek turnerów w Polsce swoją oficjalną aprobatę dla nowej rzeczywistości politycznej Niemiec wyrażał na łamach swojego organu prasowego „Mitteilungen der Deutschen Turnerschaft in Polen”, jednakże tylko poprzez publikowanie odważnych politycznie na terenie Polski postanowień DT. W majowym numerze czasopisma z 1933 r. ukazał się kluczowy artykuł przytaczający pierwszą oficjalną opinię Niemieckiego Związku Gimnastycznego na temat stosunku do nowej władzy w Niemczech, sporządzoną na posiedzeniu zarządu Związku 23 marca 1933 r. Tekst, oficjalnie traktowany tylko jako powtórzenie opinii niemieckich turnerów, bezpieczny z perspektywy państwa polskiego, stał się automatycznie wyznacznikiem działalności ruchu gimnastycznego w Polsce. Był deklaracją realizacji wspólnej linii programowej, co zostało potwierdzone w tajnej korespondencji między poszczególnymi towarzystwami gimnastycznymi z Polski a władzami sportu w III Rzeszy (Archiwum Akt Nowych [AAN] w Warszawie, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 3888, k. 19). Z drugiej jednak strony publikacja wydaje się dość odważna z perspektywy zmian w polskiej ustawie o stowarzyszeniach, które miały miejsce jesienią 1932 r., i zostały także opublikowane w styczniu 1933 r. na łamach „Mitteilungen der Deutschen Turnerschaft in Polen”. Wyszczególniono m.in. artykuł 6 ustawy: „Zakazane jest: tworzenie stowarzyszeń, przyjmujących zasadę bezwzględного posłuszeństwa członków władzom stowarzyszenia; łączenie w stowarzyszeniu celów wychowania fizycznego, gimnastycznych lub sportowych z celami politycznymi” (*MDTP*, 1933, nr 1; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej..., Dz.U., 1932, nr 94, poz. 808).

Zmiany w ustawie wydają się z jednej strony następstwem ówczesnej niestabilności rządu niemieckiego, w którym przeciwnicy demokracji, przede wszystkim naziści i komuniści, usiłowali doprowadzić do jego upadku przez wykorzystanie swoich uprawnień konstytucyjnych, a z drugiej prewencyjnych zabiegów wielonarodowego państwa polskiego. Polscy politycy, mając na uwadze niebezpieczne przejawy totalitaryzmu wymienionych ideologii, w nowej ustawie podkreślili demokratyczny charakter stowarzyszeń działających na terenie Polski. Chciano zapobiec w ten sposób ewentualnym próbom przeniknięcia sposobu działania totalitarnych stowarzyszeń do stowarzyszeń mniejszości niemieckiej w Polsce. W lipcu 1932 r. naziści, zdobywając 230 mandatów, uzyskali już pozycję najsilniejszej partii w parlamencie, dlatego zabieg ten można uznać za słuszny (Czubiński, 2001, s. 127).

Poza głównym organem prasowym DT, również na łamach innej prasy, kolportowanej najczęściej przez prohitlerowską Jungdeutsche Partei lub na falach niemieckich rozgłośni radiowych przenikała na teren II Rzeczypospolitej nowa ideologia i związany z nią program działania. Naturalnym środkiem wymiany informacji były także osobiste wizyty działaczy i turnerów mniejszości niemieckiej w Niemczech, jak też spotkania w Polsce z przedstawicielami ruchu gimnastycznego z Niemiec. Dodatkowo, zwłaszcza dla niższych szczebli organizacyjnych DTP, takich jak *Gau* czy poszczególne towarzystwa doskonalą okazją do przekazywania założeń nowego programu były liczne spotkania jubileuszowe towarzystw gimnastycznych lub zasłużonych działaczy, a także zloty turnerskie. W czasie takich imprez wygłaszano przemówienia nawiązujące do zadań, roli i misji Niemców zagranicznych (*MDTP*, 1935, nr 9, s. 1–2).

Podporządkowanie się władzom w Berlinie oraz współpraca polskich i niemieckich turnerów w okresie nazizmu wpłynęła na realizację przez DTP założeń programowych zgodnych z wytycznymi z Niemiec. Poza gotowością do politycznego wykorzystania przez III Rzeszę, szczególnie ważnym punktem programowego działania turnerów w Polsce stało się dążenie do całkowitego zjednoczenia towarzystw, w tym także klubów sporto-

wych. W modelowym założeniu, w jednej miejscowości powinno istnieć jedno niemieckie ogólne stowarzyszenie sportowe, łączące w sobie wszystkie dotychczasowe stowarzyszenia kultury fizycznej mniejszości niemieckiej, co miało sprzyjać, zwłaszcza poza granicami Rzeszy, szerzeniu ideologii nazistowskiej (Jurek, 2002, s. 117). Zadanie to, wpisujące się w niezwykle ważny w kształtowaniu totalitarnego państwa proces ujednoczania, zostało wśród towarzystw w Polsce na początku rządów Hitlera zrealizowane połowicznie. Od 1925 r. funkcjonował już centralny DTP, jednak skupiający tylko towarzystwa z Pomorza, Wielkopolski, Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego. Poza centralną organizacją znalazł się problematyczny okręg łódzki, w ramach którego funkcjonował Okręgowy Związek Zjednoczonych Towarzystw Gimnastycznych Województwa Łódzkiego (Gauverband der Vereinigten Turnvereine der Wojewodschaft Lodz) oraz liczne kluby sportowe. W wypadku okręgu łódzkiego dopiero w połowie lat 30. doszło do bliższej współpracy z DTPe, co 6 stycznia 1935 r. zaowocowało jego wstąpieniem do centralnego związku jak okręg trzeci. Moment przystąpienia okręgu łódzkiego nie był jednak wynikiem tylko dostosowania się do wytycznych z macierzy. Wręcz przeciwnie, decyzje o przystąpieniu podjęto na skutek formalnego polepszenia się stosunków polsko-niemieckich, co znalazło wyraz w podpisanym 26 stycznia 1934 r. na 10 lat układzie o niestosowaniu przemocy we wzajemnych stosunkach między Polską a Niemcami. Było to bardzo ważne dla towarzystw gimnastycznych z województwa łódzkiego, ponieważ charakteryzowały się one silnie propolskimi postawami (m.in. udział w rozgrywkach polskich związków sportowych) i początkowo sprzeciwiały się procesom integracyjnym z „niemieckimi braćmi” z pozostałych regionów (Wyskok, 2016, s. 369).

Równie istotna stała się dyspozycja dotycząca zjednoczenia towarzystw turnerskich z klubami sportowymi. Zadania tego podjął się DTP jako największa centralna organizacja kultury fizycznej mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej, darzona szczególnym zaufaniem władz niemieckich (AAN w Warszawie, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 3888, k. 19)⁸. Propagowane zjednoczenie towarzystw kultury fizycznej miało też dodatkowy cel, jakim była próba zlikwidowania niechęci między członkami starszych tradycyjnych towarzystw gimnastycznych a młodszymi klubami sportowymi, które zyskiwały coraz większą popularność wśród Niemców mieszkających w Polsce. W korespondencji Konsulatu Generalnego w Katowicach do niemieckiego przedstawicielstwa w Warszawie z 6 września 1933 r. można dostrzec wagę problemu: „Pod wpływem nowej organizacji sportu w Niemczech dąży się też tutaj do połączenia wszystkich Sportvereine i Turnvereine w jeden wspólny duży związek. Byłoby to również pożądanym ze względu na panującą dotychczas rywalizację pomiędzy Turnerschaft a Sportvereine. Nie udało się dotąd pozyskać wszystkich Niemców uprawiających sport, którzy należą do polskich klubów. Dążenie do połączenia w jeden duży związek śledzimy tutaj z żywą uwagą i wspieramy jak tylko możemy” (Archiwum Polityczne Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Berlinie, Botschaft Warschau, sygn. P5g, t. Sportangelegenheiten 1932–1934, nr 1073/463: Sportbewegung innerhalb der deutschen Minderheit, b.p.).

We współpracy towarzystw gimnastycznych i klubów sportowych pod wspólnym przewodnictwem upatrywano początku załagodzenia wewnątrzpolitycznego sporu między obozem starszych partii prawicowych a grupą młodych polityków z kręgu Partii Młodo-niemieckiej (Jungdeutsche Partei) (Kotowski, 2002, s. 235–242). Z kwestią relacji DTP

⁸ DTP był jedyną organizacją kultury fizycznej mniejszości niemieckiej w Polsce, która wytyczne do działania otrzymywała bezpośrednio z Berlina.

z klubami sportowymi wiązał się też pewien programowy proces uatrakcyjniania form działania towarzystw gimnastycznych w Polsce poprzez propagowanie i uprawianie różnych dyscyplin sportu, zarówno wśród towarzystw żeńskich, jak i męskich. Chodziło o zdecydowane rozszerzenie spektrum ćwiczeń gimnastycznych, rodem jeszcze z XIX w., co podjęto u schyłku Republiki Weimarskiej. Wraz z wydaniem w 1929 r. oświadczeniem „Propozycje wsparcia niemieckich towarzystw gimnastycznych w Polsce” przedstawiono program rozwoju turnerstwa, w którym wyszczególniono, aby oferować ćwiczącym, obok gimnastyki, także m.in. coraz popularniejsze gry zespołowe, pływanie, łyżwiarstwo, turystykę pieszą. Podkreślono również potrzebę zatrudniania wykwalifikowanych instruktorów wychowania fizycznego, odpowiedzialnych za jak najlepsze i najbardziej atrakcyjne przygotowanie programów ćwiczeń, zwłaszcza dla młodzieży (AP Bydgoszcz, NZSS, sygn. 2448/93, t. Turnen und Sport, k. 119). Ostatecznie DTP nie zdołał narzucić swojej zwierzchności klubom sportowym mniejszości niemieckiej. Doszło tylko do pojedynczych inicjatyw zjednoczeniowych (Wyskok, 2016, s. 369–370).

Jeszcze pod koniec istnienia Republiki Weimarskiej (choć swoją pełną realizację miało to zjawisko już w okresie nazizmu) na nowo rozgorzały dyskusje na temat gimnastyki wojskowej (Wehrturnens), zwanej też ćwiczeniami terenowymi (Geländesport) i jej roli w przygotowaniu militarnym (Peiffer, 1976, s. 126; 1988, s. 35–45)⁹. Przyczyniły się do tego przede wszystkim trudne do przezwyciężenia skutki kryzysu ekonomicznego i niestabilna sytuacja polityczna, co w efekcie pozwoliło na coraz odważniejsze postulowanie w różnych kręgach społeczeństwa potrzeby prowadzenia nieoficjalnego jeszcze przygotowania militarnego. 13 września 1932 r. Kuratorium Rzeszy ds. Ćwiczeń Młodzieży wydało nawet specjalne rozporządzenie, w którym zaznaczyło, że przede wszystkim będzie wspierać te dyscypliny sportowe, które posiadają charakter sportów terenowych” (Deutsches Archiv für Leibesübungen [DAL], 1932, nr 13, s. 186). W grudniu tego roku Zarząd DTopublikował wytyczne dla pracy turnerskiej w zakresie gimnastyki wojskowej. Podkreślił, że obecnie, ze względu na szczególne położenie narodu niemieckiego, do programu pracy turnerskiej powinny należeć „ćwiczenia terenowe, marsze prowadzone w zamkniętych grupach, walka wręcz, ćwiczenia porządkowe, rzuty do celu i na odległość oraz strzelanie z broni małokalibrowej” (DAL, 1932, nr 18, s. 272). W Polsce na łamach „Mitteilungen der Deutschen Turnerschaft in Polen” właśnie o takim wychowaniu młodzieży niemieckiej informowano już jesienią 1932 r., na długo przed dyspozycjami związku z Niemiec, co świadczy o realizacji także takich założeń programowych przez DTP i poszczególne towarzystwa (MDTP, 1932, nr 10, s. 84–85).

Oprócz tego, zgodnie z pryncypiami nazistowskiej ideologii i realizowanej w Niemczech polityki aryjskiej w myśl norymberskich ustaw rasowych, wśród wytycznych do działalności turnerów, także tych zrzeszonych w DTP, znalazło się silne dążenie do wykluczenia ludności żydowskiej z grona członków towarzystw turnerskich. Podobnie, wzorując się na dyskryminacji ruchu komunistycznego w III Rzeszy, zalecano postępować z osobami utożsamianymi z ideologią marksistowską i uznawanymi za komunistów (MDTP, 1933, nr 5, s. 48).

W latach 1933–1938 polityka III Rzeszy koncentrowała się przede wszystkim na sprawach wewnętrznych, mających na celu integrację i centralizację państwa oraz odbudowę sił zbrojnych. Nowa organizacja państwa i silna armia miały w niedalekiej przyszłości

⁹Geländesport, czyli sporty terenowe, to wszelka sportowa aktywność, która odbywała się poza salami gimnastycznymi i placami sportowymi, na otwartym terenie, np. wędrówki, gry terenowe.

stanowić podstawę sprawnej i szybkiej ekspansji w Europie. Proces przygotowania III Rzeszy do podboju wymagał nie tylko czasu, ale także względnej stabilizacji na arenie międzynarodowej, stąd też m.in. zawarcie układu z Polską 26 stycznia 1934 r., dającego obu państwom poczucie pewnej czasowej stabilności i pozory wzajemnego szacunku, czego dowodem była z pewnością wizyta Reichsportführera H. von Tschammer und Osten w Warszawie na polsko-niemieckich zawodach gimnastycznych w okresie przedolimpijskim w czerwcu 1936 r. (*DTZ*, 1936, nr 23, s. 117–120). Przygotowaniom Hitlera, naruszającym postanowienia traktatu pokojowego z 1919 r., sprzyjała także bierność mocarstw zachodnich, gwarantów tego porozumienia (Krasuski, 1969). W efekcie na początku 1938 r. nic nie stało na przeszkodzie, aby rozpocząć nazistowską ekspansję poza granicami państwa niemieckiego, w czym miała pomóc także kreowana wcześniej działalność sportowa i gimnastyczna. Ponadto wymieniana wielokrotnie także na łamach prasy turnerskiej rzesza Niemców mieszkających poza granicami ówczesnego państwa niemieckiego stała się ważnym propagandowo motywem ekspansywnych działań Hitlera, który na pierwszy plan wysunął potrzebę walki najpierw o ich autonomię, a potem o całkowite zjednoczenie narodu niemieckiego w ramach jednego państwa niemieckiego (*DTZ*, 1933, nr 49, s. 1090–1091; *JT*, 1929, s. 212–215; *MDTP*, 1935, nr 9, s. 84–85; Czubiński, 2001, s. 188–160).

Sytuacja ta wpłynęła także na zmianę akcentów w założeniach programowych DTP. Wszystkie realizowane dotychczas założenia miały teraz zaowocować wykazaniem poczucia odrębności Niemców wobec innych narodów, ich jedności i wyraźnej autonomii. Na zjeździe Związku Niemieckich Grup Narodowych w Europie (*Verband der Deutschen Volksgruppen in Europa*), zorganizowanym w dniach 30–31 sierpnia 1938 r., w którym uczestniczyli także przedstawiciele mniejszości niemieckiej z Polski, za jedno z głównych zadań w walce o autonomię uznano zaangażowanie w dziedzinie kultury i sportu (AAN w Warszawie, Ambasada w Berlinie, sygn. 3885, k. 46). Jako wzór do naśladowania propaganda nazistowska przedstawiała działalność mniejszości niemieckiej z Czechosłowacji i stojącego na jej czele Konrada Henleina, wywodzącego się z ruchu turnerskiego, który znacząco przyczynił się do ukształtowania poczucia niemieckości i odrębności od narodu czeskiego Niemców żyjących w czechosłowackich Sudetach (Majewski, 2007; Luh, 1988)¹⁰. Udział turnerów z Czechosłowacji, prowadzący ostatecznie do podporządkowania Trzeciej Rzeszy Sudetów, był wzorowym przykładem roli, jaką powinni pełnić turnerzy w innych państwach, zwłaszcza w Polsce. Pod koniec okresu międzywojennego to właśnie na podstawie analizy sytuacji w Czechosłowacji do Polski napływały wytyczne od władz niemieckich (Jurek, 2002, s. 121–122). W organie prasowym DTP często pojawiały się teksty samego Henleina lub chwalcące postawę Niemców sudeckich. Według nich to przede wszystkim struktura organizacyjna miała decydować o efektywności podejmowanych działań na poziomie towarzystw, okręgu i całego związku (*MDTP*, 1936, nr 2, s. 1–6).

Jednakże w rzeczywistości trudno było odnieść sytuację turnerów z terenu Czechosłowacji bądź Austrii do polskich realiów. Związek w Polsce nie obejmował wszystkich

¹⁰ Konrad Henlein (1898–1945) w latach 1928–1933 był przewodniczącym Niemieckiego Związku Gimnastycznego w Czechosłowacji. Oddanie sprawie walki o niemieckość i otwartość na nazistowską ideologię spowodowały jego uznanie u Hitlera i innych nazistowskich dostojników. W 1933 r. stanął na czele Sudecko-Niemieckiego Frontu Ojczyźnianego, od 1935 r. kierował Partią Niemców Sudeckich, a w 1936 r. objął przywództwo Związku Niemieckich Grup Narodowych w Europie.

skupisk ludności niemieckiej na jej terenie i, co ważne, większość młodzieży kończąca szkołę nie trafiała do towarzystw gimnastycznych czy klubów sportowych. Georg Niffka, wpływowy w okresie nazizmu przewodniczący górnośląskiego okręgu Jungdeutsche Partei, dostrzegając problem, w czasie walnego zjazdu Okręgu Śląskiego DTP uzasadniał, że wychowanie gimnastyczno-sportowe jest jednym z najważniejszych zadań Niemców zagranicznych po powstaniu III Rzeszy. Ponadto zalecał, aby młodzież niemiecka wstępowała do klubów sportowych i towarzystw gimnastycznych zaraz po zakończeniu edukacji szkolnej (AP w Katowicach, UWŚl, sygn. 579, k. 43–44). Towarzystwa gimnastyczne skupione w DTP miały jeszcze bardziej skupić się na pracy nad wyszkoleniem fizycznym i ideologicznym turnerów. Pierwszorzędne znaczenie miało wychowanie ku wspólnotce narodowej oraz gimnastyka wojskowa – tzw. Dielarbeit, zwłaszcza uwzględniając aktywność polskich mediów, mogących mieć negatywny wpływ na świadomość głównie młodych Niemców w Polsce (Schwemann, 1936)¹¹. W styczniu 1939 r. przedstawiciele Volksbundu na Górnym Śląsku (Kotowski, 2002, s. 65–68)¹² trafnie i jednoznacznie podsumowali zadania turnerstwa w ostatniej fazie istnienia II Rzeczypospolitej: „Koniecznym jest aby nasza młodzież ze wszystkich organizacji tak politycznych, jak i kulturalno-oświatowych wstępowała do towarzystwa turnerskiego, gdyż tylko dzięki temu może rozwijać się zarówno fizycznie, jak i duchowo. Jedynie w Turnverein ma sposobność przejść odpowiednie przeszkolenie [...] Młodzież podniesie się duchowo i wyrobi się w niej poczucie patriotyzmu oraz wpoi się zasady narodowego socjalizmu. Takie przeszkolenie młodzieży ma dodatnią stronę dla sprawy niemieckiej, gdyż wówczas można w zupełności na młodzieży polegać, że zostanie wierna sprawie” (AP w Katowicach, PWŚl, sygn. 386, k. 140).

PODSUMOWANIE

Niemiecki Związek Gimnastyczny, działając na terenie II Rzeczypospolitej w latach 1921–1939 jako największa organizacja kultury fizycznej wśród ludności niemieckiej w Polsce, realizował swój program, podporządkowując się wytycznym z Niemiec, uzależnionym od realizowanego tam profilu polityki. Związek, nawiązując do tradycji niemieckiego turnerstwa, pielęgnował tożsamość narodową, uczył patriotyzmu, a przede wszystkim ściśle współpracował z DT. Program DTP, obejmujący spotkania i ćwiczenia w towarzystwach oraz udział w pokazach na szczeblu lokalnym, okręgowym czy centralnym nie stał w sprzeczności z wytycznymi płynącymi z państwa niemieckiego, najpierw Republiki Weimarskiej, a potem III Rzeszy. Poza współpracą dotyczącą kultury fizycznej i ukazywania jej wartości w życiu człowieka, DTPe współdziałał z państwem niemieckim także na niwie rewizyjno-nacjonalistycznej, stanowiąc ważne narzędzie w przygotowaniu fizyczno-ideologicznym do przyszłej wojny, rozpoczętej w 1939 r. przez Hitlera. Ważną rolę w realizacji programu DTP odgrywała wydawana w Polsce i Niemczech prasa turnerska, zwłaszcza organ prasowy DTP „Mitteilungen der Deutschen Turnerschaft in Polen”.

¹¹ *Dietarbeit* – określenie pochodzące z języka staroniemieckiego, oznaczające łączenie ćwiczeń fizycznych z wychowaniem polityczno-światopoglądowym.

¹² Skróte określenie Niemiecko-Górnośląskiego Związku Ludowego na Polskim Górnym Śląsku do Zachowania Praw Mniejszości (Deutsch-Oberschlesischer Volksbund für Polnisch Schlesien zur Wahrung der Minderheitsrechte).

BIBLIOGRAFIA

A. Źródła

1. Źródła archiwalne

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Ambasada RP w Berlinie, sygn. 3885; sygn. 3888.
Archiwum Państwowe w Katowicach. PWŚI, sygn. 386; UWŚI, sygn. 579.
Archiwum Państwowe w Bydgoszczy. NZSS, sygn. 2448/93, t. Turnenund Sport, UW Pom, sygn. 236.
Archiwum Polityczne Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Berlinie. Botschaft Warschau, sygn. P 5g, t. Sportangelegenheiten 1932–1934, nr 1073/ 463: Sportbewegung innerhalb der deutschen Minderheit.
Deutsches Archiv für Leibesübungen (1932).

2. Źródła drukowane

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. Prawo o stowarzyszeniach. Dz.U, 1932, nr 94, poz. 808.
Komunikat Informacyjny Referatu Bezpieczeństwa Publicznego MSW. Warszawa 1922, nr 4.

3. Prasa

- Deutsche Turn-Zeitung* (1919, 1928, 1933, 1936)
Jahrbuch der Turnkunst (1929, 1930, 1934)
Mitteilungen der Deutschen Turnerschaft in Polen (1926, 1927, 1929, 1932, 1933, 1935, 1936)
Przegląd Zachodni (1961)

B. Literatura

- Bierschenk, T. (1954). *Die deutsche Volksgruppe in Polen 1934–1939*. Kitzingen am Main: Holzner.
Czubiński, A. (2001). *Europa XX wieku. Zarys historii politycznej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
Gaj, J. (1985). Antypolska działalność niemieckich organizacji sportowych w dwudziestoleciu międzywojennym. *Zeszyty Naukowe AWF w Gdańsku*, 8, 193–221.
Gaj, J. (1986). Rola niemieckich organizacji wychowania fizycznego i sportu w Polsce w rewizjonistycznej polityce Niemiec hitlerowskich. W: T. Ulatowski (red.), *Rola tradycji w kształtowaniu współczesnego modelu kultury fizycznej* (ss. 162–182). Warszawa: AWF.
Gentzen, F.H. (1961). Deutsche Stiftung – tajna instytucja rządu niemieckiego do organizowania „Piątej Kolumny”. *Przegląd Zachodni*, 4, 295–303.
Gębołyś, Z. (2007). Źródła do dziejów kultury fizycznej mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej w latach 1918–1939 w zbiorach Archiwum Federalnego w Berlinie. W: T. Jurek (red.), *Z dziejów kultury fizycznej mniejszości narodowych w Polsce w XX wieku* (ss. 26–30). Gorzów Wlkp.: PTNKF.
Greiner, P., Kaczmarek, R. (1995). Organizacje niemieckie w Bielsku i powiecie bielskim w okresie międzywojennym. W: J. Polak (red.), *Bielsko-Bialskie Studia Muzealne* (ss. 104–121). Bielsko-Biała: MO.
Hauser, P. (1981). *Mniejszość niemiecka w województwie pomorskim w latach 1919–1939*. Wrocław: Ossolineum.
Heike, O. (1955). *Das Deutschtum in Polen*. Bonn: nakład własny.
John, H.G. (1976). *Politik und Turnen. Die Deutsche Turnerschaft als nationale Bewegung im deutschen Kaiserreich von 1871–1914*. Ahrensburg: Ingrid Czwalina.
Jurek, T. (2002). *Kultura fizyczna mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1918–1939*. Gorzów Wlkp.–Poznań: PTNKF.
Kaden, H., Westphal, H. (1972). Der Missbrauch des Sports zur Fornierung der faschistischen V. Kolonne in Polen (1934–1938). *Theorie und Praxis Körperkultur*, 21, 581–585.
Karuga, T. (1985). *Rozwój sportu na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym*. Praca doktorska. Warszawa: AWF.

- Kotowski, A. (2002). *Polska polityka narodowościowa wobec mniejszości niemieckiej w latach 1919–1939*. Toruń: A. Marszałek.
- Krasuski, J. (1969). *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871–1945*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Krüger, M., Langenfeld, H. (2010). *Handbuch Sportgeschichte*. Schorndorf: K. Hofmann.
- Lipoński, W. (2012). *Historia sportu na tle rozwoju kultury fizycznej*. Warszawa: PWN.
- Luh, A. (1988). *Die Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*. München: Oldenbourg.
- Majewski, P. (2007). *Niemcy sudeccy 1848–1948. Historia pewnego nacjonalizmu*. Warszawa: UW.
- Mayer, P.J. (2000). *Jüdische Olympiasieger. Sport – ein Sprungbrett für Minoritäten*. Kassel: Agon.
- Moeller van den Bruck, A. (1933). *Das dritte Reich*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt.
- Nasarski, P. (1957). *Deutsche Jugendbewegung und Jugendarbeit in Polen*. Würzburg: Holzner.
- Peiffer, L. (1976). *Die deutsche Turnerschaft. Ihre politische Stellung in der Zeit der Weimarer Republik und des Nationalsozialismus*. Ahrensburg: Czwalina.
- Peiffer, L. (1988). Von der Gleichschaltung zur Auflösung: Das Ende der Deutschen Turnerschaft 1936. W: M. Lämmer (red.), *175 Jahre Hasenheide. Stationen der deutschen Turnbewegung* (ss. 35–45). Sankt Augustin: Academia.
- Piotrowski, B. (1971). Kultura fizyczna w niemieckim systemie faszystowskim i jej praktyczna realizacja w Kraju Warty. *Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu*, 19, 49–68.
- Potocki, S. (1969). *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918–1938*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- Rechowicz, H. (1997). *Sport na Górnym Śląsku do 1939 roku*. Katowice: AWF.
- Schute, E. (1987). *Getrennt vom Reich- Die Instrumentalisierung des Sports in Ostpreussen zur Zeit der Weimarer Republik*. Bochum: Brockmeyer.
- Schwarze, M. (1930). *Das Buch der Deutschen Turnerschaft*. Dresden: Wilhelm Limpert.
- Schwemann, W. (1936). Das Dietwesen – die politische Erziehungsform. W: Führerstab der DT (red.), *Ämtliches Jahrbuch der Deutschen Turnerschaft* (ss. 111–115). Berlin: Limpert.
- Streisand, J. (red.) (1968). *Deutsche Geschichte. Von 1917 bis zur Gegenwart. Bd. 3*. Berlin: DVW.
- Steuer, A. (1997). *Sport na Górnym Śląsku 1896–1996*. Katowice: AWF.
- Teichler, H.J. (1991). *Internationale Sportpolitik im Dritten Reich*. Schorndorf: K. Hoffman.
- Ueberhorst, H. (1992). *Vergangen, nicht vergessen. Sportkultur im deutsche Osten und im Sudetenland. Von Anfängen bis 1945*. Düsseldorf: Droste.
- Wolny, J. (1973). Patologia kultury fizycznej. Ze studiów nad funkcją kultury fizycznej w Niemczech faszystowskich. *Wychowanie Fizyczne*, 4, 131–147.
- Wyskok, M. (2016). Zarys dziejów turnerstwa na ziemiach polskich (1815–1939) i stan badań nad Niemieckim Związkiem Gimnastycznym w Polsce. W: R. Urban, L. Nowak, J. Eider (red.), *Z dziejów kultury fizycznej w Polsce do 1945 r.* (ss. 363–377). Gorzów Wlkp.: PTNKF.
- Ziółkowska, T. (1971). Fryderyk Ludwik Jahn w początkach XIX wieku w Niemczech. *Roczniki Naukowe WSWF w Poznaniu*, 19, 19–35.

ABSTRACT

Program assumptions of the German Gymnastics Association in Poland
in years 1921–1939

Background. The purpose of the research was to present the program assumptions of the German Gymnastics Association in Poland in years 1921–1939 on the basis of the enquiry of archive materials, gymnastics newspapers, and German and Polish literature. **Material and methods.** Research materials included sources from the German and Polish archives, and gymnastics press from the interwar period. The methods of historical sources analysis, induction, deduction, synthesis, and comparison were applied. **Results.** The German Gymnastics Association in Poland was active in the Second Polish Republic in years 1921–1939. It was the biggest organization of

physical culture among Germans in Poland, gathering over 6000 members, with over 100-year tradition, initiated by Friedrich L. Jahn. The purpose of the Association was to maintain patriotic traditions and the national identity, as well as to cooperate with the German Gymnastics Association. In the period of the Weimar Republic, gymnastic societies, in accordance with the government policy, became more a nationalist movement, which resulted from the decisions of the Treaty of Versailles unfavourable for Germany. In the Nazi Germany, the German gymnastic movement became an important field of state activity on three basic levels: propaganda of Nordic racial superiority, control of the mood of societies, and physical preparation of Germans to serve the state. **Conclusions.** The German Gymnastics Association in Poland was active in years 1921–1939, following the examples from the Weimar Republic and the Nazi Germany. The Polish and German gymnastics press played a considerable role in implementing the Association program.

Key words: German Gymnastics Association in Poland, gymnastics, interwar period